

Obléct se od hlavy až k patě / Ubrać się od stóp do głów. Nakrycia głowy w czeskiej i polskiej frazologii – rekonesans badawczy

Obléct se od hlavy až k patě / Ubrać się od stóp do głów.
Headgear in Czech and Polish phraseology – a research reconnaissance

GRAŻYNA BALOWSKA

Uniwersytet Opolski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8175-2313>

E-mail: balowska@uni.opole.pl

Abstract: The article presents a fragment of the world of clothing recorded in Czech and Polish phraseologies containing the component HEADWEAR. This element of garment plays an extremely significant role – it protects the human head, which has been considered the seat of wisdom, reason, and knowledge since antiquity. Phraseological units containing noun components naming the above-mentioned items of clothing and their parts were selected for analysis: cz. *bambule, baret, čapka, čepice, klobouk, přilba, šatek, věnec, věneček, vínek*; p. *beret, chusta, czapa, czapka, czepek, helm, kapelusz, kokarda, wianek, wieniec*. The linguistic material is discussed in the form of semantic subcategories, which are names of specific types of headgear, and the starting point is the lexical meaning of the phraseological com-

ponent determined on the basis of a *Slovík spisovného jazyka českého* oraz *Wielki słownik języka polskiego PWN*.

Abstrakt: Artykuł prezentuje wycinek świata ubioru zarejestrowany w czeskich i polskich frazeologizmach z komponentem NAKRYCIE GŁOWY. Powyższy element garderoby pełni niezwykle istotną rolę – chroni głowę człowieka, uznawaną już od starożytności za siedzibę mądrości, rozumu i wiedzy. Do analizy zostały wybrane jednostki frazeologiczne, zawierające rzeczownikowe komponenty nazywające powyższe części odzienia oraz ich części: cz. *bambule, baret, čapka, čepice, klobouk, přilba, šatek, věnec, věneček, vínek*; p. *beret, chusta, czapa, czapka, czepek, helm, kapelusz, kokarda, wianek, wieniec*. Materiał językowy omawiany jest w postaci podkategorii semantycznych, będących nazwami określonych rodzajów nakrycia głowy, a wyjściowe jest tu znaczenie leksykalne komponentu frazeologicznego ustalone w oparciu o *Slovík spisovného jazyka českého* oraz *Wielki słownik języka polskiego PWN*.

Keywords: Czech language, Polish language, phraseological unit, lexical meaning, semantic category, headgear

Słowa kluczowe: język czeski, język polski, jednostka frazeologiczna, znaczenie leksykalne, kategoria semantyczna, nakrycie głowy

W myśl znanego przysłowia *Nie szata zdobi człowieka*. sposób ubierania się jest mniej istotny, ponieważ to charakter człowieka, jego zachowanie i czyny świadczą o jego wartości, nie zaś wygląd zewnętrzny i ubiór, jaki nosi. Z drugiej jednak strony strój stanowi jeden z zasadniczych elementów komunikacji niewerbalnej i wpływa na to, jak w procesie komunikowania się odbierani są jego uczestnicy¹. Szczególnie istotną rolę odgrywa odzież w tzw. pierwszym wrażeniu wywieranym na początku aktu komunikacji, może bowiem wpłynąć bądź pozytywnie, bądź negatywnie na jakość porozumienia. Ubiór za-

¹ Należy zwrócić uwagę, że istotnego znaczenia nabiera sposób ubierania się wraz z mową ciała w komunikacji niespójnej, kiedy treść przekazu nie jest zgodna z formą wypowiedzi. Na podstawie obserwacji tego typu aktu komunikacji A. Mehrabian stwierdził, że na poziom sympatii w postrzeganiu jego uczestników w decydujący sposób wpływa mowa ciała (55%), następnie ton głosu (38%), najmniej zaś istotne są wówczas słowa (7%) (por. Mehrabian, 1967).

tem w relacjach międzyludzkich odzwierciedla nie tylko wartości, jakimi człowiek kieruje się w życiu, ale także jego charakter czy emocje, stanowiąc wykładnik jego tożsamości kulturowej i społecznej. Różne kanony mody i podporządkowywanie się im przez wieki potwierdzają, że odzienie stanowi ważny aspekt życia człowieka. Jak słusznie zauważa Joanna Korbut, „Stroje, które przyodziewa człowiek, to także dokumentacja ludzkich wierzeń i obyczajów, odbicie aktualnych w danym stuleciu kierunków w sztuce, wydarzeń kulturalnych, przemian gospodarczych i politycznych. Śledząc człowieka i ewolucję jego garderoby, możemy do pewnego stopnia jednocześnie śledzić dzieje ludzkości. Strój to także wykładnik pozycji, jaką zajmuje noszący go człowiek w hierarchii społecznej” (Korbut, 2006, s. 8).

W naszym artykule zaprezentujemy pewien wycinek owego świata ubioru zarejestrowany w czeskich i polskich frazeologizmach² z komponentem NAKRYCIE GŁOWY. Ta część garderoby bowiem pełni niezwykle istotną rolę – chroni głowę człowieka, uznawaną już od starożytności za siedzibę mądrości, rozumu i wiedzy. Osłania zatem ważny anatomiczny element organizmu ludzkiego, skupiający narządy zmysłów: wzroku, słuchu, węchu, smaku, umożliwiających percepcję świata zewnętrznego, oraz mózg, dzięki któremu przebiegają kolejne etapy procesów poznawczych. Do analizy zostały wybrane jednostki frazeologiczne³, zawierające rzeczownikowe komponenty nazywające powyższe elementy garderoby oraz ich części. W przypadku języka czeskiego zanotowano 11 nazw, w przypadku zaś języka polskiego 10. Są to następujące przykłady:

² Materiał językowy został wyekscerpowany ze współczesnych czeskich i polskich słowników frazeologicznych. Por. *Źródła*.

³ *Jednostka frazeologiczna/frazeologizm* wykracza tu poza tradycyjne rozumienie utrwalonych w języku związków wyrazowych (por. Lewicki i Pajdzińska, 1993; Skorupka, 1982) i obejmuje również przysłowia, skrzydlate słowa czy porzekadła. Por. *frazem* w ujęciu Wojciecha Chlebdy: „[...] frazemem jest ta forma językowa, której mówiący regularnie używają dla zwerbalizowania tego, co w danej chwili chcą powiedzieć, która więc w określonej sytuacji jest zwyczajowo reprodukowana dla wyrażenia danej wiązki sensów” (Chlebda, 2010, s. 15; por. też Čermák, 2016).

a) w języku czeskim: *bambule, baret, čapka, čepec, čepice, klobouk, přílba, šatek, věnec, věneček, vínek*;

b) w języku polskim: *beret, chusta, czapa, czapka, czepek, helm, kapelusz, kokarda, wianek, wieniec*.

Materiał językowy zaprezentujemy w postaci podkategorii semantycznych, będących nazwami określonych rodzajów nakrycia głowy. W pierwszej kolejności omówione zostaną podkategorie symetryczne, czyli reprezentowane przez jednostki, których dane komponenty występują w obu językach, następnie podkategorie asymetryczne obejmujące frazeologizmy z komponentami pojawiającymi się tylko w jednym z interesujących nas języków. Wyjściowym jest tu znaczenie leksykalne komponentu frazeologicznego ustalone w oparciu o *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ; Havránek, 1989) oraz *Wielki słownik języka polskiego PWN* (Żmigrodzki, 2025).

1. Podkategorie symetryczne

ČEPICE – CZAPKA

Czapka stanowi uniwersalną część garderoby, noszoną bez względu na wiek czy płeć. Z jednej strony jest praktycznym dodatkiem do stroju, ponieważ chroni głowę przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi, np. deszczem, zimnem, słońcem, z drugiej zaś jest modnym elementem ubrania, który podkreśla indywidualny styl. Jej wszechstronność ujęta jest także w definicjach leksykalnych: cz. ‘měk-ká pokrývka hlavy bez střechy’, p. ‘nakrycie głowy o różnym fasonie i funkcji, zazwyczaj przylegające do głowy’.

Zebrany materiał obejmuje 11 czeskich i 14 polskich frazeologizmów z komponentem *čepice / czapka*⁴. Spośród nich tylko w dwu przypadkach zanotowaliśmy wspólne znaczenie jednostek. Po pierw-

⁴ W ogólnej liczbie uwzględniamy warianty leksykalne frazeologizmów jako samodzielne jednostki.

sze są to przykłady: cz. *mít pod čepicí vrabce* – p. *Ma wróble pod czapką*, określające w sposób nieco żartobliwy osobę nieuprzejmą, która nikomu się nie kłania. Po drugie zaś to związki: cz. *utlouct někoho čepicemi*, *Utloukli by ho čepicemi*. – p. *któs nakrył czapkami kogoś*, odzwierciedlające sytuację przewagi jednej z dwu konkurujących stron. Z jednej strony ujęta jest tu możliwość łatwego pokonania przeciwnika i przejęcia nad nim kontroli bez zbytecznego wysiłku, również bez użycia nadmiernych środków militarnych w przypadku konfliktu zbrojnego, z drugiej zaś brak szansy na zwycięstwo jednostki wobec przewagi przeciwnika zbiorowego.

Pozostałe czeskie związki frazeologiczne koncentrują się wokół kilku postaw ludzkich. Jedną z grup tworzą przykłady: *mít pod čepicí*, *Ten má pod čepicí*, *Má pod čepicí*, odnoszące się do osoby, która nie jest w pełni zdolna do kontrolowania swojego zachowania z powodu spożycia niewielkiej ilości alkoholu. Przykłady powyższe mogą także określać człowieka bystrego i sprytnego, potrafiącego rozwiązywać problemy i zawsze znajdować wyjście z trudnych sytuacji. Dalsze jednostki: (*mocet*) *si strčít/si dát něco za čepicí*, *Strčte si ho/to za čepicí*, *To si může dát za čepicí*, oznaczają uznanie czegoś za bezwartościowe, za przyczynę komplikacji. Są także wyrazem braku zainteresowania oraz rozczarowania prowadzącego do utraty zaufania względem drugiej osoby. Kolejny przykład, *stát někde s čepicí v ruce*, odnosi się do człowieka, który prosi kogoś o pomoc z pokorą i cierpliwością. Tę kategorię zamyka przysłowie *Bláznu sluší každá čepice*, mówiące o tym, że głupoty nie można ukryć w żaden sposób, nawet dokonując zmian w wyglądzie zewnętrznym.

Polskie jednostki frazeologiczne reprezentujące omawianą podkategorię semantyczną są także zróżnicowane znaczeniowo. Mamy zatem w materiale poświadczone nakrycie głowy władcy ujęte w wyrażeniu *czapka Monomacha*, oznaczające złoty kołpak nakładany na głowę władcy, obszyty sobolowym futrem, będący symbolem władzy wielkich książąt moskiewskich i carów Rosji, czy bajkowy element odzienia *czapka niewidka*, która ułatwia bohaterowi zniknięcie, ponieważ sprawia, że każdy, kto ją zakłada, staje się niewidzialny. Z ko-

lei *czapka gruszek* i *czapka śliwek* to jednostki odnoszące się do czegoś o niskiej wartości, mimo że spodziewano się czegoś wartościowego. O jednym zaś ze sposobów noszenia czapki informuje jednostka *naciągać/nasuwać czapkę na czoło/uszy*, czyli naciągać ją głęboko i wkładać w taki sposób, aby zasłaniała czoło lub/i uszy. Pozostałe przykłady odnoszą się do ludzkich postaw i zachowań.

Okazywanie szacunku i uznania ujmuje wyrażenie *czapki z głów*, a dodatkowo cechę uniżoności podkreśla się za pomocą jednostki *stać przed kimś z czapką w ręce/rękach*⁵. Jednym ze sposobów okazywania szacunku jest także forma pozdrowienia w postaci ukłonu, co odnotowujemy w przykładzie *czapkę zdjąć przed kimś / czapkę/czapki uchylić*, odzwierciedlającym zwyczajowy gest towarzyszący pozdrowieniu. Kolejny frazeologizm, *wystawić czapkę / wystawić się z czapką*, oznacza czynność żebrania. Dalszy zaś przykład *kurzy się komuś z czapki*, określa osobę, będącą pod wpływem alkoholu. W omawianej grupie mamy także poświadczone paremie polskie. Dwie z nich utrwalają prawdę życiową o relacjach międzyludzkich.

Przysłowie *Czapkę, papkę i solą ludzie ludzi niewolą* informuje o sposobach zjednywania sobie ludzi za pomocą gościnności i uprzejmości, natomiast *Czapka za kapelusz* ujmuje zachowania osób wobec doznanej krzywdy lub ataku, które w ten sam sposób odpowiadają swojemu przeciwnikowi, jest to odpłacenie złem za doświadczone od kogoś zło. Natomiast trzecia paremia *Na złodzieju czapka gore* zawiera przestrożę opartą na doświadczeniu życiowym i odzwierciedla zachowanie osoby poczuwającej się do winy, a zatem winowajcy, obawiającego się, że jego czyn zostanie ujawniony, winowajcy, który

⁵ Tu należy zaznaczyć, że w czeszczyźnie występuje podobnie brzmiący frazeologizm *stát někde s čepicí v ruce*, przywołany powyżej, jednak wyraża on inne znaczenie, mianowicie postawę proszącą. Mamy zatem do czynienia ze złudną ekwiwalencją w przypadku obu języków. Ujęcie badanego zagadnienia z perspektywy czesko-polskiej ekwiwalencji frazeologicznej na szerszym tle jednostek z komponentami, będącymi zapożyczeniami leksykalnymi z zakresu mody reprezentuje np. Korbut, 2010.

nie umie ukryć lęku przed zdemaskowaniem, co powoduje, że swoim zachowaniem zwraca na siebie uwagę i wzbudza podejrzenia⁶.

W podkategorii semantycznej ČEPICE – CZAPKA należy rozpatrzeć także frazeologizmy z komponentami, będącymi nazwami pewnych rodzajów czapki, jak cz. *čapka* ‘rodzaj czapki w kształcie stożka’, występujący 2 razy, oraz p. *czapa* ‘duża lub gruba i ciężka czapka’, poświadczony 5 razy. Czeskie wyrażenie *frygická čapka* oznacza męskie nakrycie głowy w kształcie stożka z opadającym na bok zwieńczeniem, znane już od starożytności. Jest to tzw. czapka wolności, ponieważ noszona była przez uczestników ruchów rewolucyjnych, stanowi więc symbol wolności. Natomiast *reprezentační čapka* odzwierciedla prawo do reprezentowania danego kraju w różnorakich zawodach i konkursach sportowych.

Wśród polskich frazeologizmów zarejestrowaliśmy m.in. jednostkę *lisia czapa*, która opiera się na przyległości semantycznej zimowego nakrycia głowy wykonanego z futra lisa do zjawiska optycznego zachodzącego w atmosferze ziemskiej i widocznego na niebie w postaci rudawożółtej poświaty wokół księżyca. Kolejny przykład to wyrażenie *od czapy*, w którym komponent *czapa* występuje w znaczeniu ‘rozum’. Jednostka ta posiada negatywne zabarwienie i określa coś uznane za bezsensowne i niemające uzasadnienia w danej sytuacji, a więc głupie, irracjonalne, dziwne, nierozumne. Pozostałe frazeologizmy zawierają komponent *czapa* w znaczeniu ‘głowa’ i dotyczą wyroku śmierci: *dawać czapę* ‘skazywać na śmierć, wydawać wyrok śmierci’, *dać komuś w czapę* ‘zastrzelić, rozstrzelać, wykonać wyrok śmierci’, *dostać [w] czapę* ‘zostać skazanym na śmierć’, przy czym dwa ostatnie odnoszą się także do zadawania ciosów: ‘pobić kogoś’ lub ‘zostać pobitym’.

⁶ O ciekawych modyfikacjach powyższego przysłowia występujących we współczesnym polskim dyskursie medialnym mówi Jolanta Miturska-Bojanowska, przywołując m.in. przykłady typu: *Na dilerze czapka gore*, *Na lewicy czapka gore*, *Na KO czapka gore*, czy *Na złodzieju czapka karakulowa* (por. Miturska-Bojanowska, 2018).

KLOBOUK – KAPELUSZ

Jest to nakrycie głowy noszone zarówno przez kobiety, jak i mężczyzn. Ma, podobnie jak czapka, wymiar praktyczny, posiada bowiem rondo, które spełnia funkcję ochronną przed niesprzyającymi warunkami atmosferycznymi. Ponadto jest elementem stroju odzwierciedlającym również zmieniającą się modę, a w związku z tym niejednokrotnie stanowi oznakę statusu społecznego i majątkowego⁷. Na aspekt praktyczny zwracają uwagę definicje leksykograficzne: cz. ‘tuhá pokrývka hlavy (s okrajem)’, p. ‘nakrycie głowy z rondem osłaniającym twarz i kark, chroniące przez słońcem lub chłodem i deszczem’. Wśród analizowanych frazeologizmów 14 przykładów to jednostki występujące w czeszczyźnie, zaś 11 to jednostki pojawiające się w polszczyźnie. Należy tu dodać, że w grupie czeskich frazeologizmów znajduje się 5 przykładów wariantów leksykalnych opartych na wymianie komponentu NAKRYCIE GŁOWY⁸. W naszym materiale komponent *klobouk* pojawia się wymiennie z komponentem *čepice*. Są to następujące związki frazeologiczne: *mít pod čepicí / kloboukem*, *(mocht) si strčit/si dát něco za klobouk/čepici*, *stát někde s čepicí/kloboukem v ruce*, *To si můžeš dát za čepici. / To si můžeš strčit/dát za klobouk!*, *Dej/strč si to za klobouk!* / *Strčte si ho/to za čepici*. Znaczenie wariantów leksykalnych frazeologizmów z komponentem *klobouk* jest tożsame z tym, które zostało omówione powyżej w grupie jednostek z komponentem *čepice*. Ponadto zaledwie w jednym przypadku odnotowaliśmy w badanej podkategorii wspólne znaczenie frazeologizmów w obu językach: cz. *smeknout/smekat klobouk*

⁷ Jak słusznie zauważyła Ludmila Hanzíková, „Klobouk jako pokrývka hlavy na sebe přirozeně poutá větší pozornost než ostatní součásti oděvu. Má tedy důležitou funkci estetickou a znakovou. Stává se buď předmětem obdivu, nebo naopak terčem posměchu a kritiky. Spočine-li náš zrak na určitém klobouku s nelibostí, dáváme mu v duchu jména nelichotivá, emocionálně zabarvená” (Hanzíková, 1989, s. 237).

⁸ Na temat wariantowości we frazeologii por. np. Jelínek, Kopřivová, Petkevič i Skoumalová, 2018; Fliciński, 2011.

před někým – p. *uchylić kapelusza*, odnoszące się do formy zachowania grzecznościowego i zwyczajowego gestu wykonywanego podczas powitania – ukłonu i lekkiego uniesienia lub zdjęcia kapelusza, świadczącego o kulturze danej osoby (na temat drugiego znaczenia czeskiej jednostki por. niżej).

W grupie czeskich związków frazeologicznych zarejestrowaliśmy jeden przykład odzwierciedlający wygląd kapelusza jako nakrycia głowy. Jednostka *klobouk na tři facky n. na facku* odnosi się do złego stanu tego nakrycia głowy, które jest pogniecione bądź z trzech stron, bądź z jednej. Jego stan świadczy o zaniedbaniu go przez właściciela, ale takie zdeformowanie może także oznaczać, że dana osoba nie przywiązuje wagi do schludności całego ubioru. Pozostałe frazeologizmy pozytywnie charakteryzują zachowania człowieka. Zwrot *dostat všchno pod jeden klobouk* dodatkowo wartościuje osobę, która posiada umiejętność zebrania wielu wątków i połączenia ich w syntetyczną całość. Natomiast zwrot *narazit si klobouk do čela* jest wyrazem determinacji i pewności siebie osoby, która rozpoczyna realizację skomplikowanego zadania. Wspomniana powyżej jednostka *smeknout/ /smekat klobouk před někým* oprócz znaczenia wspólnego z polskim ekwiwalentem posiada jeszcze znaczenie dodatkowe ‘okazywać komuś szacunek i podziw’. Do przejawów szacunku i podziwu odwołuje się także fraza *Smekám před nim klobouk!* i wyrażenie *Klobouk dolů!* W analizowanej grupie mamy też poświadczone przysłowie *S kloboukem v ruce projdeš/přejdeš celý/celej svět.*, które zawiera mądrość przekazywaną z pokolenia na pokolenie: przez życie należy iść z pokorą, czyli ze świadomością własnych ograniczeń i akceptacją trudności, na jakie się napotyka. Taka postawa pozwala być otwartym na przyjmowanie konstruktywnej krytyki, wyciąganie wniosków z doświadczeń życiowych, a poprzez to na osiągnięcie wielkich celów, gdyż prowadzi do uzyskania dojrzałości wewnętrznej, psychicznej i duchowej.

Pozostałe przykłady należące do podkategorii KLOBOUK – KAPELUSZ to frazeologizmy polskie. Jest wśród nich wyrażenie *kapelusz kardynalski*, które oznacza ‘godność kardynała’ i związane jest z hi-

storycznym nakryciem głowy – czerwonym jedwabnym kapeluszem z szerokim rondem, ozdobionym sznurami i chwostami, jakim od połowy XIII w. papież wyróżniał nowo mianowanych kardynałów. Obecnie, od drugiej połowy XX w. wieku, nie jest stosowany jako nakrycie głowy⁹, pozostając jedynie symbolem godności kardynalskiej w heraldyce kościelnej.

W tej grupie mamy też reprezentowane określenie odnoszące się do wyglądu zewnętrznego człowieka. Wyrażenie *metr ileš v kapelu-szu* opisuje w sposób żartobliwy człowieka niskiego wzrostu. Natomiast kolejne zarejestrowane tu przykłady odzwierciedlają różne zachowania ludzkie. Dwa zwroty *ktoš chodí z kapeluszem* i *ktoš zbírá do kapelusza* występują w znaczeniu ‘ktoś prosi o pieniądze na jakiś cel, zwracając się do wielu osób; ktoś zbiera datki na jakiś cel’. Renata Przybylska zalicza oba do rodziny frazeologicznej motywowanej sytuacją, „w której kapelusz odgrywa rolę niezbędnego rekwizytu w zbieraniu pieniędzy na jakiś cel” (Przybylska, 2009, s. 65)¹⁰. Dalsze jednostki *ktoš wyciąga/wyciągnął kogoš/coš jak królika z kapelusza* i *jak/niczym królik z kapelusza* bazują na odniesieniu do czynności magika wykonującego sztuczkę: z kapelusza wyciąga żywego białego królika, i na towarzyszącemu tej czynności zaskoczeniu widzów. Znaczenie zatem obu jednostek odnosi się do osoby niespodziewanie prezentującej kogoś lub coś albo wykonującej coś, czym z łatwością zaskakuje innych. Tego typu frazeologizmy także analizowała Renata Przybylska i zaliczyła je do wspólnej rodziny frazeologicznej wraz z poświadczoną w naszym materiale frazą przymiotnikową o nega-

⁹ Zwyczaj ten przestał obowiązywać w czasie pontyfikatu Pawła VI, obejmującego okres od 21 czerwca 1963 do 6 sierpnia 1978.

¹⁰ Autorka przedstawia w swoich badaniach różne warianty frazeologiczne, występujące we współczesnej polszczyźnie i należące do tej rodziny oraz stwierdza: „Tym razem na zasadzie metonimii, czyli wyrażenia w języku tylko częściowego opisu tej sytuacji, pojawia się w zasobach frazeologicznych polszczyzny stanowiący jądro semantyczne tej rodziny zwrot (*ktoš*) *chodí z kapeluszem*, któremu można przypisać znaczenie ‘ktoś prosi wiele osób o pieniądze na jakiś cel’” (Przybylska, 2009, s. 65).

tywnym wydźwięku (*ktoś/coś*) z *kapelusza* w znaczeniu ‘nieuzasadniony niczym, bezpodstawny, co mówiący ocenia negatywnie’ (Przybylska, 2009, s. 64–65; por. też Ignatowicz-Skowrońska, 2013). Autorka wskazuje również na kolejną jednostkę frazeologiczną reprezentatywną dla badanej rodziny, jaką jest fraza przysłówkowa (*robić coś*) z *kapelusza* ‘bez uzasadnienia, bezpodstawnie, co mówiący ocenia negatywnie’. W naszym materiale reprezentuje ją zwrot *brać z kapelusza* ‘zmyślać, zgadywać, wymyślać na poczekaniu’. Jak zauważa Renata Przybylska, „Fraza przysłówkowa z *kapelusza* w pewnych kontekstach jest silnie zabarwiona negatywnymi emocjami i nabiera znaczenia ‘nie wiadomo skąd, znikąd’ i wydaje się znaczeniowo synonimiczna względem jednostki frazeologicznej z *sufitu*” (Przybylska, 2009, s. 65).

Dalszym frazeologizmem przynależnym do powyższej kategorii jest wyrażenie (*to*) *nie ten rozmiar kapelusza*. Jednostka ta ma charakter wartościujący a za jej pomocą mówiący ocenia w sposób żartobliwy zdolności bądź umiejętności wskazanej osoby jako niewystarczające do wykonywania danych czynności, sprawowania obowiązków czy pełnienia funkcji. Kategorię tę zamyka przysłowie *Czapka za kapelusz*, omawiane już powyżej w znaczeniu ‘wet za wet’.

BARET – BERET

Beret jest kolejnym ponadczasowym nakryciem głowy, które pojawia się we frazeologii czeskiej i polskiej. Stanowi część odzienia zarówno kobiet, jak i mężczyzn czy dzieci. Jest znakiem rozpoznawczym artystów i intelektualistów, począwszy od holenderskiego malarza Rembrandta po paryską bohemę¹¹, stając się symbolem oryginalnego francuskiego stylu i samej Francji. Upowszechnił się także jako element umundurowania w armii i harcerstwie. O jego podstawowym kształcie i najczęściej występującym rodzaju materiału, z jakiego zo-

¹¹ Por. autoportrety w berecie Rembrandta Harmenszoon van Rijna (1606–1669), np. z roku 1633 i 1640. Beret chętnie nosili także inni wybitni malarze, np. Henri Matisse czy Pablo Picasso.

stał wykonany, informują definicje leksykograficzne cz. ‘plochá pokrývka hlavy pro muže i ženy’; p. ‘nakrycie głowy z miękkiego materiału, okrągłe i płaskie’.

Podkategoria BARET – BERET reprezentowana jest w naszym materiale przez 1 jednostkę czeską i 8 jednostek polskich. Czeskie wyrażenie *modré barety* ma charakter metonimiczny i oznacza żołnierzy sił pokojowych Organizacji Narodów Zjednoczonych¹² (por. szerszą informację poniżej). Licniejszą reprezentację stanowią w tej grupie przykłady polskie. Mamy tu do czynienia z frazeologizmami opartymi na zabiegu metonimii, w których *beret* oznacza element umundurowania jednostek wojskowych. W tym przypadku istotna jest jego barwa, ponieważ określa przynależność do konkretnej formacji lub rodzaju sił zbrojnych. Jednym z przykładów jest wyrażenie, z którym spotykamy się także w języku czeskim, mianowicie *blękitne berety*, występujące w tym samym znaczeniu. Błękitny kolor przyjęty przez siły pokojowe ONZ z zasady nie ma mieć charakteru maskującego, typowego dla pozostałych rodzajów sił zbrojnych, ponieważ ten żołnierski beret ma odróżniać się od innych nakryć głowy sił biorących udział w konflikcie, a tym samym stanowić znak rozpoznawczy neutralnej roli i pokojowego charakteru misji wykonywanej przez żołnierzy ONZ. Dalsze tego typu frazeologizmy zanotowane w materiale polskim to *czerwone berety* ‘wojskowe brygady desantowo-szturmowe i powietrzne’ oraz *zielone berety* ‘wojskowa jednostka specjalna wojsk lądowych Stanów Zjednoczonych Ameryki’.

Zabieg metonimii został zastosowany także w kolejnym nowszym związku frazeologicznym *moherowe/mohairowe berety*. Jest to pogardliwe i prześmiewcze określenie osób starszych lub w średnim wieku, które związane są z konserwatywnym nurtem polskiego katolicyzmu, reprezentowanym m.in. przez Radio Maryja. Jak zauważa Henryk Łuczak, określenie *moherowe berety* stało się narzędziem wa-

¹² Trzeba jednak zaznaczyć, że proces frazeologizacji w tym przypadku jeszcze trwa, jak się bowiem wydaje, wyrażenie to nie ma jeszcze charakteru ustalonego połączenia.

lki ideologicznej prowadzonej przez partie lewicowe z tradycją łacińską i kulturą chrześcijańską (Łuczak, 2007)¹³. Warto w tym miejscu przywołać także słowa Mirosława Bańko, który stwierdził, że „Dawniej [...] berety były oznaką ludzi wykształconych i artystów, a nawet jeszcze w XX wieku, gdy stały się częścią ubioru kobiet, symbolizowały niezależność i emancypację. Ich najnowsza symbolika jest polityczna – por. tzw. *moherowe berety*, dla jednych synonim polskiego konserwatyzmu, dla innych przedmiot dumy” (Bańko, b.d.).

Jeden przykład zanotowany w tej grupie odnosi się do wyglądu omawianego nakrycia głowy. Jest to wyrażenie *beret z antenką* stosowane w języku potocznym na żartobliwe określenie rozpowszechnionego modelu beretu z filcu ze sterczącą pośrodku cienką wypustką. Było jednak wykorzystywane także, szczególnie w okresie PRL, jako pejoratywne prześmiewcze określenie przedstawicieli klasy robotniczej (por. przypis 13). Innym przykładem wyrażenia frazeologicznego jest *o rzut beretem*, które występuje w języku potocznym z żartobliwym nacechowaniem i oznacza niewielką odległość. Trzeba tu zwrócić uwagę na fakt, że ów żartobliwy charakter owego powszechnego w polszczyźnie określenia odległości dał początek ciekawemu zjawisku kulturowemu, jakim są Mistrzostwa Świata w Rzucie Beretem organizowane od wielu lat w Krotoszynie. Uznać można zatem, że *o rzut beretem* to jednostka motywowana takimi wyrażeniami z zakresu sportu, jak *rzut młotem* czy *rzut dyskiem*, będącymi nazwami dyscyplin sportowych.

Pozostałe związki frazeologiczne odnoszą się do stanu psychicznego i emocjonalnego człowieka i również posiadają potoczne nacechowanie: *coś zerwało beret* ‘coś zachwyciło mówiącego, wzbudziło

¹³ Por. także wypowiedź Jerzego Bralczyka: „Moherowe berety. Czyli: wyznawczynie konserwatywnej i narodowej ideologii, gorąco religijne i ksenofobiczne. Określenie pejoratywne, wzięte z częstego elementu stroju starszych niewiast, słuchaczek katolickich rozgłośni. Kiedyś *Beret z antenką* był uznawany za charakterystyczne nakrycie głowy przedstawicieli klasy robotniczej, co z wyższością wyśmiewały warstwy wyższe, później ta wyższość ujawniała się w nieco pogardliwym traktowaniu starszych zbyt religijnych pań” (Bralczyk, b.d.).

jego podziw lub sprawiło mu przyjemność’ oraz zwrot, w którym *beret* występuje w znaczeniu ‘głowa’: *ktoś ma zryty/poryty beret* ‘ktoś stracił zdolność prawidłowej oceny rzeczywistości albo jest chory psychicznie’.

ŠÁTEK – CHUSTA

Chusta znana jest już od starożytności a w średniowieczu stanowiła podstawowy element ubioru szczególnie kobiet zamężnych, dziś zaś jest popularną częścią garderoby kobiet, a także niekiedy mężczyzn. Może ona jednak służyć nie tylko jako osłona głowy, ale też ramion czy pleców. Znajduje również zastosowanie do wielu innych celów, np. medycznych czy do noszenia małych dzieci itp. Uniwersalność zastosowania chusty podkreślają definicje słownikowe: cz. ‘kus látky (trojúhelníkovy n. čtvercový a překládaný) užívaný na přikrytí hlavy, krku ap.’ oraz p. ‘kawałek materiału, kwadratowy lub trójkątny, używany w różnych celach’. Zebrany materiał obejmuje 2 frazeologizmy czeskie i 2 polskie. Czeskie jednostki *mít šátek na babku*, *uvázat si šátek na babku* określają sposób noszenia chusty jako codziennego elementu ubioru kobiecego, jaki praktykowały starsze kobiety bądź kobiety wiejskie. Jak podaje František Čermák, jest to tradycyjny sposób wiązania „šátek na hlavu dvěma cípy pod bradu a třetí nechat volně viset vzadu dolů” (Čermák, 1994).

Polskie przykłady *biały/blady jak chusta*, *zbladł jak chusta* odzwierciedlają reakcję fizjologiczną człowieka w wyniku przerażenia, zdenerwowania czy cierpienia/bólu, która przejawia się na twarzy w postaci blednięcia w wyniku odpływu krwi ze skóry. Znaczenie frazeologizmu może odnosić się do chusty medycznej zwykle w kształcie trójkąta i koloru białego, stosowanej m.in. w funkcji temblaka do podtrzymywania chorej ręki, ale także do chusty jako osłony na głowę i to jej zastosowanie zadecydowało o włączeniu polskich frazeologizmów z tym komponentem do analizowanego materiału. Podobne znaczenie podkreśla Agnieszka Piela, która ponadto zauważa, że „Niejasną współcześnie genezę ma konstrukcja porównawcza *blady*,

zblednąć jak chusta. W ciągu wieków doszło do przeobrażeń desyg-natu w niej zawartego: chusta – dziś jest przeważnie wzorzysta, kolo-rowa, kiedyś była biała, wykonana z płótna (por. historyczną definicję chusty ‘płat płótna obrębiony do różnych potrzeb, do obwiniecia, do uwiązania itd.’[...])’ (Piela, 2016, s. 16).

PŘILBA – HELM

Tego typu nakrycie głowy jest specyficzne, ponieważ ma charakter obronno-ochronny. Hełmy jako rodzaj uzbrojenia występowały już od starożytności, z czasem zaś były udoskonalane do współczesnych hełmów wojskowych a także różnorodnych ochronnych nakryć głowy chroniących przed uderzeniami w twarde przedmioty lub przed spadającymi niebezpiecznymi obiektami w takich zawodach, jak np. strażak, górnik, pracownik przemysłu czy budowy. Elementem wyjściowym definicji leksykograficznych w obu językach jest ochronny charakter tego nakrycia głowy: cz. ‘ochranná pokrývka hlavy z pevného materiálu’, p. ‘ochronne nakrycie głowy, dawniej noszone przez ryce-rzy i żołnierzy, dziś używane w niektórych zawodach wymagających ochrony głowy przed urazami oraz w wojsku’. W naszym materiale występuje 1 jednostka frazeologiczna czeska i 3 jednostki polskie. Mamy tu do czynienia z wariantami leksykalnymi frazeologizmów wcześniej omówionych w podkategorii BARET – BERET, w których wymianie podlega komponent *baret* i *beret* odpowiednio na *přilba* i *helm*. Są to wyrażenia o wspólnym znaczeniu w obu językach: *modré přilby* oraz *błękitne helmy* i *niebieskie helmy* ‘żołnierze sił pokojowych Organizacji Narodów Zjednoczonych’. Grupę polskich przykła-dów zamyka zwrot *być pod hełmem* oznaczające stan po spożyciu al-koholu i określające miarę upojenia jako lekką.

VĚNEC – WIENIEC

Podkategoria semantyczna VĚNEC – WIENIEC tworzy ostatnią gru-pę jednostek frazeologicznych, których komponenty występują za-równy w czeszczyźnie, jak i w polszczyźnie. Wieniec czy wianek jest

specyficznym rodzajem nakrycia głowy, nie jest bowiem noszony ja-ko codzienny element ubioru, ale jest przywdziewany przede wszy-stkim przez młode kobiety w określonych, zwykle uroczystych chwi-lach, często jako ozdobny, symboliczny element stroju w kształcie koła. Wykonany jest z młodych gałązek drzew, kwiatów i/lub innych roślin łąkowych. Noszony był przez dziewczęta i niezamężne kobiety jako oznaka ich dziewictwa i niewinności. Do dziś jest symbolem owych cech. Jednak odnotowana w naszym materiale symbolika wie-ńca jest znacznie bogatsza, co oddają zanotowane w tej podkategorii przykłady wyrażen frazeologicznych. Znaczenie leksykalne ujmuje kształt oraz materiał, z jakiego wieniec/wianek został wykonany, jak również funkcję pełnioną przez ten element odzienia: cz. *kruhovitý útvar spletený z květin, větviček nebo z listí* oraz p. ‘upleciona z kwiatów, kłosów, liści, jedliny i innych ozdób wianka o kolistym kształcie pełniąca funkcję ozdobną lub symboliczną’. Odnotowaliśmy 11 jednostek frazeologicznych czeskich i 9 jednostek polskich. W przypadku czeskich przykładów mamy do czynienia z rozbudo-waną wariantowością leksykalną, mianowicie oprócz podstawowe-go komponentu *věneč* występuje wymiennie leksem *věneček* i *vínek*. Dodatkowo należy dodać, że w polszczyźnie występują frazeologiz-my z leksemem *wieniec* oraz *wianek*. W części analizowanych przy-padków spotykamy się ze wspólnym znaczeniem jednostek czeskich i polskich. Do nich należą następujące wyrażenia frazeologiczne: cz. *vavřínový věneč* – p. *wieniec laurowy* ‘symbol sławy lub zwycię-stwa’, cz. *panenský věneček, panenský věneč, panenský vínek* – p. *dziewiczy wieniec* ‘symbol dziewictwa i niewinności’, cz. *svatební věneček, svatební vínek* – p. *ślubny wieniec* ‘noszony przez pannę młodą w czasie uroczystości ślubnych’, a także zwroty: cz. *přijít o věneč, ztratit věneč, ztratit věneček* – p. *stracić wianek* ‘stracić dziewictwo’. Powiązane semantycznie z powyższymi frazeologizma-mi są ponadto następujące, odnotowane w materiale, czeskie zwroty *připravit někoho o věneč, připravit někoho o věneček*, czyli ‘spowo-dować utratę dziewictwa’.

Pozostałe przykłady zarejestrowane w omawianej podkategorii to jednostki polszczyzny. Są to w większości wyrażenia frazeologiczne ujmujące obrazowanie symboliczne: *wieniec sprawiedliwości*, *wieniec zwycięstwa* ‘w chrześcijaństwie nagroda po śmierci za dochowanie wierności Bogu’, *wieniec dębowy* ‘symbol zwycięstwa, sławy; sława’, *cierniowy wieniec* ‘symbol męczeństwa’, *grochowy wieniec* ‘oznaka rekuzy dla starającego się o pannę’. Do znaczenia ostatniego z nich nawiązuje zwrot *dostać grochowy wieniec* ‘dostać rekuzę’. Ponadto spotykamy tu także wyrażenie z komponentem *wianek: cuda wianki*, które w języku potocznym określa ‘coś niezwykłego, wyjątkowego i przesadnie wymyślnego’.

2. Podkategorie asymetryczne

ČEPEC

Leksem *čepec* otwiera grupę podkategorii reprezentowanych przez związki frazeologiczne, których komponenty występują tylko w jednym z interesujących nas tu języków. Jego znaczenie słownikowe to ‘měkká přiléhavá pokrývka hlavy (žen, dětí)’. Zarejestrowane w naszym materiale 3 frazeologizmy świadczą, że idzie o specjalny typ nakrycia głowy, czyli o czepiec, płócienną część damskiej garderoby, będącą dawniej oznaką kobiety zamężnej, a dziś elementem stroju ludowego. Są to następujące zwroty określające mężatkę: *být/bejt pod čepcem*, *dostat se pod čepec*, *přijít pod čepec*.

BAMBULE

W naszym materiale leksem *bambule* stanowi jedyną reprezentację nazw części nakrycia głowy. Pompon jest wszechstronnym elementem dekoracyjnym. Jako część garderoby może stanowić ozdobę nie tylko nakrycia głowy, ale także innych elementów ubioru, również butów czy dodatków do stroju, np. torebek, toreb itp. Przy zaklasyfikowaniu tego komponentu do kategorii NAKRYCIA GŁOWY zdecydowała egzemplifikacja definicji w SSJČ, ponieważ samo znaczenie jest

zbyt ogólne ‘věc kulatého tvaru, veliký knoflík; koule: **pokrývka s červenými b-mi**’ [podkreślenie G.B.], oraz dodatkowo porównanie z definicją i egzemplifikacją, jakie podaje *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* ‘kulovitý předmět, koule 3, kulička: **čepice s bambulí**’ [podkreślenie G.B.]. Frazeologizm z powyższym komponentem *mít nos jako bambuli* został wykorzystany do określenia cechy wyglądu człowieka: jego dużego nieforemnego lub opuchniętego nosa.

CZEPEK

Z definicji leksykograficznych wynika, że czepek to nakrycie głowy wszechstronnego użytku, począwszy od dziecięcej cienkiej białystowej czapeczki, przez element stroju kobiecego zarówno ludowego, jak i dawnego ubioru mężatki oraz nieprzemakalną osłonę głowy, używaną podczas kąpieli, po tradycyjne nakrycie głowy z białego nakrochmalonego płótna noszone przez pielęgniarki. W tej grupie mamy poświadczone 3 przykłady. Jednym z nich jest wyrażenie frazeologiczne oparte na zabiegu metonimii: *žółty czepek*, odwołujące się do nakrycia głowy wykorzystywanego głównie przez sportowców w dyscyplinach pływackich i oznaczające w języku potocznym ‘dokument potwierdzający umiejętności pływackie danej osoby i dający jej szersze uprawnienia w zakresie korzystania z kąpielisk niestrzeżonych’. Kolejnymi przykładami są zwroty *ktoś urodził się w czepku* oraz *przyszł na świat w czepku* występujące w znaczeniu ‘ktoś ma szczęście w życiu, wszystko mu się pomyślnie układa’. Odwołują się one do wyglądu noworodka po urodzeniu, którego główka pokryta jest pozostałością worka owodniowego, przypominającego czapeczkę, jaką zakłada się niemowlętom i małym dzieciom w celu osłony główki. Tego typu przyjście na świat dziecka bywa bardzo rzadkie, jest zatem traktowane jako dobry znak dla jego przyszłości.

KOKARDA

Znaczenie jedyne występującego w tej podkategorii frazeologizmu sugeruje, że komponent *kokarda* został użyty jako odpowiednik

części ubioru noszonego na głowie. Nie stanowi wprawdzie typowego nakrycia głowy, osłaniającego ją np. przed warunkami atmosferycznymi, lecz jest traktowana jako ozdoba. Ponadto kokarda ma charakter uniwersalny, ponieważ może być elementem dekoracyjnym różnych części stroju. Jest to ‘wstążka lub pasek materiału zawiązane tak, że tworzą dwie pętelki i dwa końce proste’. Jest często upinana we włosach, zwykle na czubku lub w tylnej części głowy, która stanowi najwyższy punkt ciała ludzkiego i jest punktem odniesienia dla znaczenia jednostki *ktoś ma po kokardę kogoś/czegoś* ‘ktoś czuje się zmęczony lub znudzony zaistniałą sytuacją’, ujmującej najwyższy stopień natężenia owego stanu.

* * *

Zaprezentowana powyżej wstępna analiza zasobu frazeologizmów z komponentem NAKRYCIE GŁOWY objęła łącznie 102 jednostki, w tym 46 czeskich i 56 polskich. Wśród badanych komponentów odnotowano 11 nazw tej części ubioru występujących w czeszczyźnie oraz 10 w polszczyźnie. Większość z nich to reprezentacja podkategorii symetrycznych, jedynie po 2 nazwy w każdym języku nie mają swoich ekwiwalentów. Stosunkowo często mamy do czynienia ze związkami frazeologicznymi opartymi na zabiegu metonimii, w których element stroju wykorzystywany jest do charakterystyki m.in. określonych grup społecznych lub zawodów. Zarówno w czeskich, jak i w polskich jednostkach znajdujemy odniesienia do typu/fasonu nakrycia głowy, któremu przypisana jest pełniona przez jego posiadacza funkcja, zajmowane stanowisko czy wykonywany zawód, przy czym współwystępują tu także nazwy barw, będące symbolem danej godności czy profesji (np. władca, kardynał, żołnierz). Ponadto niewiele frazeologizmów odzwierciedla wygląd danego nakrycia głowy: w czeszczyźnie idzie o stan zachowania kapelusza, w polszczyźnie zaś o materiał, z jakiego został wykonany beret: filc i wełna mohero-wa. Równie rzadko spotykamy się z przykładami odnoszącymi się do opisu wyglądu zewnętrznego człowieka: w języku czeskim jest mowa

o kształcie nosa, natomiast w polskim o wzroście. Nieznaczna ilość jednostek ujmuje także opis rzeczywistości otaczającej człowieka. W tym przypadku idzie o frazeologizmy polskie charakteryzujące z jednej strony wygląd księżycy, z drugiej zaś niewielkie oddalenie obiektów w przestrzeni.

Większość badanych jednostek frazeologicznych odzwierciedla natomiast zachowania i postępowanie człowieka, jego postawy wobec rzeczywistości i innych osób czy stany, w jakich się znajduje, potwierdzając tezę o antropologicznym charakterze frazeologii. Podobnie tu, jak i w wyżej opisanych przypadkach, notujemy wspólne znaczenia dla czeszczyzny i polszczyzny w ramach kategorii symetrycznych (choć jest ich znacznie mniej niż znaczeń odmiennych), np. zachowania grzecznościowe, symboliczne określenia sławy i zwycięstwa czy dziewictwa i niewinności. Wśród znaczeń odmiennych poświadczonych dla poszczególnych języków na szczególną uwagę zasługują te, które dotyczą współczesności i stanowią reakcję językową na aktualną sytuację społeczną czy istotne wydarzenie bądź codzienną sytuację znaną z doświadczenia. Zostają one następnie utrwalone w języku (często np. polityków) i wchodzą do powszechnego obiegu. Tu szczególnie wyróżniają się polskie związki frazeologiczne *moherowe berety* i *beret z antenką* oraz jednostki odwołujące się do powszechnie znanej czynności magika, jaką jest sztuczka z królikiem. W związku z powyższym należy stwierdzić, że czeskie i polskie frazeologizmy z komponentem NAKRYCIE GŁOWY mają charakter uniwersalny, odwołują się bowiem w większości do znanych powszechnie w obu kulturach zjawisk związanych z kanonami mody i wygodą oraz praktycznością codziennego stroju. Przywołują symbolikę utrwaloną w kulturze kręgu europejskiego, ale stanowią także reakcję na współczesne sytuacje społeczne i wydarzenia.

Źródła

- ČERMÁK, F. i in. (1983). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Praha: Academia.
- ČERMÁK, F. i in. (1988). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha: Academia.

- ČERMÁK, F. i in. (1994). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné*, t. I i II. Praha: Academia.
- ČERMÁK, F. i in. (2009). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy větné*. Praha: Academia.
- FILIPEC, J. (red.). (2006). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.
- HAVRÁNEK, B. (red.). (1989). *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia.
- MRHAČOVÁ, E. i BALOWSKI, M. (2009). *Česko-polský frazeologický slovník*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.
- MŮLDNER-NIECKOWSKI, P. (2004). *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Wyrażenia, zwroty, frazy*. Warszawa: Świat książki.
- ORŁOŚ, T.Z. i in. (2009). *Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- ORŁOŚ, T.Z. i HORNIK, J. (1996). *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów*. Kraków: Universitas.
- SKORUPKA, S. (1977). *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- ŽMIGRODZKI, P. (red.). (2025). *Wielki słownik języka polskiego*. Pobrane 12 kwietnia 2025 z <https://wsjp.pl>.

Literatura

- BAŃKO, M. (b.d.). *Beret, biret*. Pobrane 10 kwietnia 2025 z <https://sjp.pwn.pl/ciekawostki/haslo/beret-biret;5031656.html>.
- BRALCZYK, J. (b.d.). *Moherowe berety*. Pobrane 10 kwietnia 2025 z <https://sjp.pwn.pl/ciekawostki/haslo/moherowe-berety;5391678.html>.
- ČERMÁK, F. (2016). Frazeologie a idiomatika. Jejich podstata a proměnlivost názorů na ně. *Časopis pro moderní filologii*, 98(2), 199–217.
- CHLEBDA, W. (2010). Skrzydlate słowa a frazeologia. W: S. Bąba, K. Skibski i M. Szczyszek (red.), *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne* (s. 9–20). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- FLICIŃSKI, P. (red.). (2011). *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- HANŽÍKOVÁ, L. (1989). O jménech klobouků dříve a dnes. *Naše řeč*, 72(5), 233–238.
- IGNATOWICZ-SKOWROŃSKA, J. (2013). Związki frazeologiczne z komponentem kapelusza w słownikach i w tekstach. W: G. Dziamska-Lenart i J. Liberek (red.), *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Między teorią a praktyką frazeograficzną* (s. 81–89). Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.

- JELÍNEK, T., KOPŘIVOVÁ, M., PETKEVIČ, V. i SKOUMALOVÁ, H. (2018). Variabilita českých frazémů v úzu. *Časopis pro moderní filologii*, 100(2), 151–175.
- KORBUT, J. (2006). *Czeskie i polskie nazewnictwo mody i kosmetyków w XIX w.* Racibórz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu.
- KORBUT, J. (2010). Czeskie związki frazeologiczne z zapożyczeniami z zakresu mody i kosmetyki. *Bohemistyka*, 1, 39–66.
- LEWICKI, A.M. i PAJDZIŃSKA, A. (1993). Frazeologia. W: J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, *Współczesny język polski* (s. 315–334). Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- ŁUCZAK, H. (2007). *Moherowe berety*. Kraków: Poligrafia ITS.
- MEHRABIAN, A. i WIENER, M. (1967). Decoding of Inconsistent Communications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6(1), 109–114.
- MITURSKA-BOJANOWSKA, J. (2018). Modyfikacje paremii NA ŻŁODZIEJU CZAPKA GORE / HA BOPE [И] ШАПКА ГОРИТ w polskich i rosyjskich mediach elektronicznych. *Studia Rossica Posnaniensia*, 43, 213–224.
- PIELA, A. (2016). *Pozorna tożsamość: polskie tradycjonalizmy z semantycznym archaizmem*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- PRZYBYLSKA, R. (2009). Dwie rodziny frazeologiczne z komponentem KAPELUSZ. *LingVaria*, 2(8), 59–68.
- SKORUPKA, S. (1982). Klasyfikacja jednostek frazeologicznych i jej zastosowanie w leksykografii. W: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1 (s. 7–16). Wrocław.
- TARCZYŃSKI, D. (2000). *Zrozumieć człowieka z wyglądu. Psychologia ubioru*. Białystok: Studio Astropsychologii.